

Yeni Bir Din: Milliyetçilik? A New Religion: Nationalism?

Aydın ERDOĞAN(*)

Özet

Çoğu araştırmacıya göre din, insanlık tarihinin başlangıcına kadar eskiye dayanmaktadır. Bu noktada din, insanları etkileyen en önemli olgulardan biri olarak görülür. Dinin, insanlar üzerindeki bu etkisi mensuplarını ortak noktalarda birleştirir ve onlara bir kimlik verir. Fakat zamanla dinin, insanlar üzerindeki etkisinin azaldığı ve onun yerine milliyetçilik ve komünizm gibi akımların ön plana çıktığı bir dönüşüm görülmüştür. Batı toplumlarında bu dönüşüm daha erken dönemlerde başlarken Doğu toplumlarında ise bu süreç daha geç başlamıştır. Türkiye’de ise bu dönüşüm süreci Mustafa Kemal Atatürk ile başlamıştır. Bu makalede din ve milliyetçilik arasındaki etkileşimi incelenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda milliyetçiliğin, dinin yerini tutup tutmadığı sorusu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, Milliyetçilik, Batı Toplumunu, Doğu Toplumunu, Türkiye

Abstract

According to most scholars, religion dates back to the beginning of human history. That is to say, religion is seen as one of the most important facts affecting people. This influence on society unites their members in common points and gives them an identity. However, over the time, it would seem that religion has diminished its influence on people; instead, currents such as nationalism and communism have come in sight.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 17.09.2018

Kabul Tarihi: 27.10.2018

(*) T.C. İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Öğrencisi, aydinerdogan1992@hotmail.com.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2605-291X>

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

Aydın ERDOĞAN

In Western societies, the detachment from religion started early, whereas in Eastern societies, this process took longer time. In Turkey, this transformation has started with Mustafa Kemal Atatürk. This article will attempt to investigate the transaction between religion and nationalism. In this context, it will focus on the question whether nationalism could replace religion or not.

Keywords: Religion, Nationalism, Western Society, Eastern Society, Turkey

Giriş

Tarih sahnesine çıktığı ilk günden beri din, insan hayatını her alanda etkilemeyi başarabilmiştir. Dinin bu etkileme gücünü keşfeden belli zümreler, dini kendi çıkarları için kullanmaya çalışmıştır. Özellikle Ortaçağ Avrupa'sında kilisenin din üzerindeki kontrolü, dinin kötüye kullanılmasına neden olmuştur. Ortaçağda Haçlı Seferleri ve daha sonra deniz aşırı keşiflerin yapılmasıyla birlikte insanlar, kilisenin egemenliğine başkaldırabilmiştir. Sonraki süreçte reform hareketleri ile birlikte kilisenin din alanındaki otoritesi zedelenmiş, Rönesans ile de akılcı fikirler ön plana çıkmaya başlamıştır. Önce Fransız ihtilali daha sonra da Sanayi Devrimi'nin etkisiyle dinin, toplum ve birey üzerindeki etki alanı gittikçe zayıflamıştır. Dinin etki alanının zayıflaması sonucunda ortaya manevi bir boşluk çıkmıştır. Bu boşluk ise, komünizm, milliyetçilik ve başka düşünce akımlarıyla doldurulmaya çalışılmıştır. Böylece, artık toplumlar arası ilişkileri dinden ziyade milliyetçiliğin belirlediği bir döneme doğru geçilmiştir.

Bu yeni döneme geçilmesinin diğer nedenleri ise, dinsel niteliğe sahip olan dillerin terk edilip yerel dillerin tercih edilmesi ve entelektüellerin din yerine milliyetçilik gibi düşünceleri kitlelere dayatma çalışması gösterilebilir. Batı (Hristiyan) toplumlarında on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda başlayan bu süreç, Doğu (Müslüman) toplumlarında ise daha geç bir dönemde -yirminci yüzyılda- başlamıştır. Özellikle yirminci yüzyılda, Türkiye'de Mustafa Kemal, Mısır'da Nasır ve İran'da Rıza Pehlevi gibi liderler önderliğinde başlatılan milli uyanış çabaları ve millileştirme

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

süreçleri Müslüman kimliğinden ziyade milli kimliğin ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda bu çalışma, ilk önce millet ve milliyetçilik kavramlarına değinecek, daha sonra bu kavramların tarihsel gelişimini irdeleyerek ele alacaktır. Çalışmanın devamında, din kavramı ve milliyetçiliğin yeni bir din veya dinin yerini tutabilecek bir olgu olarak ortaya çıkıp çıkmadığı tartışması üzerinde durulacaktır.

Millet ve Milliyetçilik Kavramları

Millet ve milliyetçilik kavramlarının net bir tanımının yapılması oldukça zordur. Milliyetçilik uzmanlarının belki de üzerinde uzlaştığı ender noktalardan biri de millet ve milliyetçilik kavramlarının ortak bir tanımının yapılamamasıdır. Bu noktada Walker Connor, söz konusu her iki kavramın bir “*terminolojik kaos*” içinde olduğunu belirtir. Connor’a göre bu terminolojik kaos çözülmeyecek ne millet ne de milliyetçilik kavramı net bir şekilde anlaşılmayacaktır.¹ Terminolojik kaosun ana nedeni ise; millet, devlet, milliyetçilik, etnisite, bölgecilik ve kavimcilik gibi kavramların birbirlerinin yerine kullanılması olarak gösterilebilir. Millet ve milliyetçiliğin yukarıdaki kavramlarla olan ilişkisinin belirsizliği de söz konusu terminolojik kaosun devam etmesine sebep olmaktadır.

Millet ve milliyetçilik kavramlarının terminolojik kaos içinde olmasının ise milliyetçilik kuramlarından kaynaklandığı varsayılabilir. Zira milliyetçilik çalışmalarının ilk defa sistematik olarak incelendiği 1920 yılından 1945 yılına kadar olan dönemde milletler ve milliyetçilik doğal bir oluşum olarak görülmüştür. Milliyetçilik kuramlarından İlkçi yaklaşımın savunduğu bu temel argümana göre, milletler ve milliyetçilik hep vardı ve hep var olmaya devam edecektir. Böyle bir durumda millet ve milliyetçilik kavramlarının tanımlanması da beklenemezdi çünkü her

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

¹ Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest For Understanding*, (Princeton: Princeton University Press 1994), s.92.

Aydın ERDOĞAN

iki kavram da sorgulanmayacak bir oluşum olarak görülmekteydi. Bu nedenle 1960'lı yılların ortalarına kadar yapılan çalışmaların neredeyse hepsi milliyetçiliği tanımlamak yerine milliyetçilik türlerini belirlemeye yönelik adımlar atmıştır.²

Öte yandan milliyetçilik kuramlarından modernist ve etno-sembolist yaklaşımlardan da kaynaklanan bir tanım belirsizliği mevcuttur. Modernistler, milletin doğuşunu modern döneme bağladıkları için millet ve milliyetçiliğin tanımlarını modern dönem üzerinden şekillendirmektedir. Etno-sembolcüler ise modern dönem öncesi ve sonrası üzerinden hareket ederek daha farklı bir tanım yapmaktadır. Etno-sembolcülere göre milletin kökeni modern dönem öncesinde yatmaktadır. Böylelikle milletin tanımı yapıldığında modern dönem öncesine de bir atıf yapılması gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, millet ve milliyetçilik kavramları hakkında modernistlerin ve etno-sembolcülerin tanımlarına kısaca değinmekte fayda vardır.

Modernistlerden Ernest Gellner, "Ulus ve Ulusçuluk" adlı kitabında ulusçuluğu yani milliyetçiliği; "siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilke" olarak tarif eder.³ Ona göre ulusçu/milliyetçi duygu ise ya bu ilkenin çiğnenmesinin yarattığı kızgınlık ya da onun gerçekleşmesinden duyulan tatminden kaynaklanmaktadır. Milletin modernleşme ile ortaya çıktığını belirten Gellner, milletin/ulusun tanımını yaparken iki noktaya dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki; "iki insan ancak ve ancak aynı kültürü paylaşıyorsa aynı ulustan/milletten sayılır." İkincisi; "iki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun/milletin üyesi olarak tanıyorsa aynı ulusa/milliete mensuptur."⁴ Anlaşılabacağı gibi Gellner, millet tanımı yaparken kültür ve üyelerin birbirlerini tanıması ilkelerine dikkat çekmektedir.

² Umut Özkırımı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları 2017), s.72.

³ Ernest Gellner, *Ulus ve Ulusçuluk*, çev. Göksu Özdoğan ve Büşra Ersanlı Behar, (İstanbul: İnsan Yayınları 1992), s. 19.

⁴ a.g.e., s.28.

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

Milliyetçiliğin 18. yüzyılın sonlarına doğru doğduğunu belirten bir başka modernist olan Benedict Anderson'a göre millet ve milliyetçiliğin tanımının yapılamamasının ana nedeni milliyetçiliğin komünizm, liberalizm ve faşizm gibi bir ideoloji olarak algılanmasıdır. Ona göre milliyetçilik; din ve akrabalık gibi olgularla bir arada düşünüldüğü takdirde milliyetçiliğin tanımı kolaylaşır. Bu noktadan hareketle Anderson kendi tanımını oluşturur. Ona göre millet; *“hayal edilmiş siyasi bir topluluktur.”*⁵ Bu hayal edilmiş topluluk hem sınırlı hem de egemen olacak şekildedir. Anderson'a göre millet hayal edilmiş bir cemaattir çünkü *“milletin üyeleri diğer üyeleri tanımayacak, onlarla karşılaşmayacak, hatta onlardan söz edildiğini bile duymayacaktır ama yine de her birinin kafasında birlikteliklerinin hayali yaşamaya devam edecektir.”*⁶ Bu birlikteliğin hayali, milleti derin bir kardeşlik içine çekmektedir. İnsanların milletleri için ellerinden gelen her türlü fedakârlığı yapmalarını ve hatta milletlerinin bekası için canlarını vermelerini sağlayan şey ise, işte bu kardeşlik hayalidir.

Modern milliyetçiliklerin geçmiş etnik topluluklar ve bağlılıklarla dikkate alınmadan anlaşılamayacağını belirten etno-sembolist Anthony D. Smith'e göre ise millet; *“tarihi bir toprağı paylaşan, ortak mitleri ve tarihsel anıları, kitlesel bir kamu kültürü, ortak ekonomisi, tüm üyeleri için geçerli hak ve ödevleri ve belirli bir ismi olan insan topluluğudur.”*⁷ Smith daha sonra milleti, hayali bir “üst aile” olarak açıklar. Burada “üst aile” kavramının kullanılması önemlidir. Çünkü ailenin oluşması iki şekilde mümkün olabilmektedir. Birinci durum, aileye can veren anne ve babanın aynı ırktan olmasıdır. Bu noktada Smith'in yukarıda millet tanımı yaparken “belirli bir ismi olma” koşuluna yaptığı vurgu daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. İkinci durum ise, anne ve babanın farklı ırktan oluşmasıdır. Böyle bir ailede ailenin çocukları melez olurken aileyi oluşturan iki farklı ırk bulunmaktadır.

⁵ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları 1995), s.20.

⁶ *a.g.e.*, ss.20-21.

⁷ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim Yayıncılık 1994), s.32.

Aydın ERDOĞAN

Bu durum milletlere uygulanırsa, Smith'in de savunduğu gibi, bir millet birden fazla ırkın birleşmesinden oluşabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, millet tanımını bir kez daha yapan Smith, bir milletin birkaç ırkın birleşmesinden oluşabileceğini belirtmekte ve milli kimliğin temelde çok boyutlu bir yapıda olduğunu ifade etmektedir.⁸

Sonuç olarak, millet ve milliyetçilik kavramlarının henüz bir netlik kazanamadığı görülmektedir. Millet ve milliyetçiliğin siyasetle yakından bir ilişki içinde olması, bir düşünce veya bir duygu olarak görülmesi söz konusu kavramların tanımını zorlaştırdığı söylenebilir.

Tarihsel Gelişim

Millet ve milliyetçilik çalışmalarının tarihsel gelişimine bakıldığında akademik anlamda bu kavramların incelenmesi üç döneme ayrılabilir. Bunlardan ilki, söz konusu kavramların ilk defa sistemli bir şekilde incelenmeye başlandığı 1918-1945 yılları arasındaki dönemdir. İkincisi, millet ve milliyetçilik tartışmalarının bir gelişme ve olgunlaşma gösterdiği 1945-1990 yılları arasındaki dönemdir. Üçüncüsü ise, 1990 ve günümüze kadar olan süreyi kapsayan ve milliyetçilik tartışmalarının yeni bir boyut kazandığı dönemdir. Bu üç dönemin dışında Umut Özkırmı, milliyetçilik düşüncesinin doğduğu 18 ve 19. yüzyılları da milliyetçiliğin tarihsel gelişimi içinde ayrı bir dönem olarak ele alarak milliyetçilik çalışmalarının tarihsel gelişimini dört döneme ayırmaktadır.⁹

Her ne kadar akademik anlamda milliyetçilik çalışmaları üç döneme ayrılabilse de milliyetçilik düşüncesinin temelini oluşturduğu için 18 ve 19. yüzyıllardaki milliyetçilik düşüncesinin de ele alınması yararlı olacaktır. Buna göre, 18 ve 19. yüzyıllardaki milliyetçilik çalışmalarının daha çok düşünsel anlamda olduğu belirtilmektedir. Bu dönemin düşünürleri arasında Immanuel Kant, Johann Fichte, Gottfried Herder,

⁸ *a.g.e.*, s.33.

⁹ Umut Özkırmı, *a.g.e.*, s.32.

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

J. Jacques Rousseau ve John Stuart Mill gibi düşünürler gösterilebilir. Hans Kohn'un da belirttiği gibi bu dönemde milliyetçiliğin kökenleri Alman romantik akımına dayanır. Kohn'a göre Almanya'daki romantik akım, Alman milliyetçiliğinin gelişip büyümesine çok önemli katkılar yapmıştır.¹⁰ Bu noktadan hareketle, romantik akımın oluşmasında önemli katkıları olan Kant ve Rousseau gibi düşünürlerin aslında bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde de olsa milliyetçiliğin gelişimine bir katkı yaptığı söylenebilir. Özellikle Kant'ın geliştirdiği “*ahlaki ve epistemolojik ikilik*”in siyasi yansımaları ve Rousseau'nun “*genel iradeye teslim olmak*” fikirlerinin milliyetçiliğe bir katkısı olduğu söylenmektedir.¹¹

Öte yandan, Fichte'nin “*bütünle özdeşleşme*” yani bireyin özgür olabilmesinin ancak bütünle özdeşleşmesiyle mümkün olabileceğini savunan fikirlerinin de milliyetçiliğin doğuşunu etkilediği belirtilebilir. Fichte'nin bu düşüncesi organik bir devlet fikrini ortaya çıkarır. Bu organik devlette, devletin bütünlüğü bireyden daha önemlidir.¹² 1800'lü yılların başında Napolyon'un Prusya'ya karşı savaşı, Fichte'nin düşüncelerinde *vatanseverlik* kavramının ön plana çıkmasına neden oldu. Böylece Fichte, Alman milliyetçiliğini savunmaya başladı ve düşüncelerini ona göre şekillendirdi. Fakat Fichte, ayrıştırıcı olmaktansa birleştirici bir millet üzerinde durdu. Ona göre, hangi dilde konuşurlarsa konuşsunlar insanların özgürlüğüne inananlar gerçek bir millet (Alman) olarak sayılmaktadır. Bir diğer Alman düşünür Gottfried Herder ise, Fichte'nin düşüncesinin aksine, dile önem vermiştir. Herder'e göre ortak bir dili konuşmak milletin ilk aşamasını oluşturur. Herder, aileyi milletin küçük bir parçası olarak görür

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

¹⁰ Hans Kohn, “Romanticism And The Rise Of German Nationalism”, *The Review Of Politics*, 1950, Vol.: 12, Issue: 4, 443-473, s.443.

¹¹ Kant hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Elie Kedourie, *Nationalism*, (New York: Hutchinson Pub. 1961), ss.20-32. Rousseau hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Frederick Bernard, “Patriotism And Citizenship In Rousseau: A Dual Theory Of Public Willing?”, *The Review Of Politics*, 1984, Vol.: 46, Issue: 2, 244-265.

¹² Elie Kedourie, *a.g.e.*, ss.32-51.

Aydın ERDOĞAN

ve dilin paylaşıldığı en ufak grubun aile olduğunu belirtir. Ona göre milleti oluşturan vatandaşlar kendi devletini kurabilmelidir. Böylelikle, Alman romantik akımı dil, millet ve devlet üçlemesini oluşturmayı başarmıştır.¹³

Milliyetçiliğin sistemli bir şekilde incelenmeye başlandığı 1918-1945 yılları arasındaki dönemde ise; Louis Synder, Carleton Hayes, Alfred Cobban ve Hans Kohn gibi isimler ön plana çıkmıştır. Bu isimlerin hepsi tarihçi olup kendi çalışmalarında millet kavramının ebedi olarak var olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre millet, verili bir toplumsal kategoridir. Bu nedenle, milletin kökenleri ve varlığı söz konusu tarihçiler tarafından sorgulanmamıştır. Bu dönemde milliyetçilik üzerine yapılan akademik çalışmalar genel olarak iki türe ayrılmıştır. Birinci türdeki çalışmalar, milliyetçiliğin tarihsel gelişimini anlatan çalışmalardır. Bu tür çalışmalarda milletin oluşumu anlatılmaz sadece gelişim süreci anlatılır. İkinci tür çalışmalarda ise, millet tipolojileri belirlenmeye çalışılır. Örneğin, millet tipolojileri belirlemeye çalışan Louis Snyder milliyetçiliği kronolojik olarak dört döneme ayırır. Bu dönemler: 1815-1871 dönemi “*kaynaştırıcı milliyetçilik*”; 1871-1900 dönemi “*dağıtıcı milliyetçilik*”; 1900-1945 dönemi “*saldırgan milliyetçilik*”; 1945 ve sonrası dönem “*çağdaş milliyetçilik*.” Hans Kohn ise milliyetçiliği iki tipoloji üzerinden değerlendirir. Ona göre birinci tür milliyetçilik “*Batılı-isteğe bağlı*” milliyetçilik, ikinci tür milliyetçilik ise “*Doğulu-organik*” milliyetçiliktir. Carleton Hayes ise diğerlerinden farklı olarak milliyetçiliği; “*insancıl*”, “*geleneksel*”, “*liberal*”, “*Jakoben*”, “*kaynaştırıcı*” ve “*ekonomik*” olmak üzere altı türe ayırmıştır.¹⁴

1945-1990 yılları arasını kapsayan dönemde milliyetçilik çalışmaları olgunluk evresine ulaşmıştır. Bu dönemde, Daniel Lerner, Ernest Gellner, Elie Kedourie, Anthony Smith, Eric Hobsbawm, Benedict Anderson ve Karl W. Deutsch gibi düşünürler ön plana çıkmıştır. Söz konusu

¹³ Umut Özkırmı, *a.g.e.*, ss.35-8.

¹⁴ *a.g.e.*, ss.58-9.

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

dönemde milliyetçilik çalışmaları, millet kavramını açıklamak, millet kurma ve gelişim evrelerini belirlemek üzerine odaklanmıştır. Millet kurma sürecine odaklanan bu dönemin düşünürleri, söz konusu süreç için farklı etkenleri ön plana çıkarmışlardır. Örneğin Gellner bu süreçte eğitim ve sanayileşmeyi ön plana çıkarırken Kedourie düşünce akımlarını, Anderson hayal edilmişliği, Hobsbawm kültürü, Smith ise bir toprak ile bütünleşme ve vatan fikrini¹⁵ ön plana çıkarır. Bu dönemde, milletler ve milliyetçiliğin kökenleri sorgulanmış, neden ve nasıl soruları üzerinde durulmuştur. Bu nedenle, söz konusu dönem milliyetçilik çalışmaları için oldukça önemli bir dönemdir.

Son olarak, 1990 ve günümüze kadar olan döneme bakıldığında milliyetçilik çalışmalarının artık yeni bir ivme kazandığı ve yeni alanlara doğru genişlediği görülmektedir. Bundan sonraki çalışmalar klasik milliyetçilik tartışmaları yerine artık yeni konulara odaklanmaktadır. Örneğin aşırı sağ, göç, azınlıklar, siyahiler, kadınlar ve vatandaşlık gibi konular ön plana çıkmakta; feminizm ve üçüncü dünya ülkeleriyle ilgili postmodernizm gibi eleştirel teoriler milliyetçilik çalışmalarına uygulanmaya çalışılmaktadır. Böylelikle, milliyetçilik çalışmalarında artık Batı'nın etkisi kırılmaya başlamakta Üçüncü Dünya ülkeleri daha çok önem kazanmaktadır.

Din Kavramı (**)

Dini tanımlamaya yönelik yapılan birçok girişim olmasına rağmen din ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında din kavramı üzerinde herkesin anlayabileceği net bir tanımın yapılamadığı görülmektedir.¹⁶ Fakat bazı çalışmalar din kavramının tanım zorluğu karşısında, din kavramına birtakım özellikler yüklemektedirler. Buna göre, din kavramında olması

¹⁵ Anthony Smith, 1994, *a.g.e.*, s.25.

(**) Bu başlık yazarın yüksek lisans tez çalışmasından düzenlenerek çıkarılmıştır.

¹⁶ Michael Bergunder, "What is Religion?", çev. Kenneth Fleming, *Method and Theory in the Study of Religion*, 2014, Cilt: 26, 246-286, s.247.

Aydın ERDOĞAN

gereken temel özelliklerden birinin “inanç” olduğu ifade edilmektedir.¹⁷ Bu doğrultuda James Martineau; dini sonsuz yaşayan bir tanrıya olan inanç olarak anlatmaktadır.¹⁸ Benzer şekilde Tylor da dini; “*ruhsal (spiritual) varlıklara inanç*” olarak tanımlamaktadır.¹⁹ Friedrich Schleiermacher ise dinin özünün mutlak bağımlılık hissiyatından oluştuğunu belirtmektedir.²⁰

Erdem’e göre ise dinin iki temel özelliği vardır. Bunlardan ilki; din, insan ile insanın değerleri arasındaki ilişkileri düzenlemekte veya sağlamaktır. Bu ilişkiye genel bir ifadeyle İnsan-Tanrı ilişkisi denilmektedir ve bu ikili arasındaki ilişkinin dinin en önemli işlevi olduğu vurgulanmaktadır. Erdem’e göre dinin ikinci özelliği ise, insanın insan ile olan ilişkisini kontrol etmesi ve düzenlemesidir.²¹ Yani din, bu özelliği ile insanlar arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini belirtmekte ve bireylerin imkân sınırlarını düzenlemektedir.

Yaran ise dinin bir yandan tanımlanmasının güç olduğunu belirtirken öbür yandan da aslında tanımlanmaya gerek duymadığını söylemektedir. Ona göre tüm dinlerin ortak iki özelliği vardır. Bunlardan ilki, tüm dinlerin insanlara bir “*dünya görüşü*” sunması ikincisi ise bu görüşe uyacak bir “*yaşam biçimi*” önermeleridir.²² Dolayısıyla Yaran’a göre din, insana bir görüş kazandırmakta ve bu görüş ekseninde bir yaşam biçimi oluşturmaktadır.

¹⁷ Victoria Harrison, “The Pragmatics of Defining Religion in a Multi-cultural World”, *International Journal for Philosophy of Religion* içinde, 2006, Cilt: 59, 133-152, s.134.

¹⁸ “General Definition Of Religion”, *Encyclopedia*, Erişim 25 Haziran 2018, <http://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/religion>

¹⁹ Behram Hasanov, “Clifford Geertz’e Göre Kültürel Bir Sistem Olarak Din”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt: 1, Sayı: 2, 79-96, s.80.

²⁰ Victoria Harrison, *a.g.m.*, s.135.

²¹ Mustafa Erdem, “Din ve Terör Üzerine”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2004, Cilt: 7, Sayı: 20, 9-12, s.9.

²² C. Sadık Yaran, “Din ve Terör İlişkisinin Din Felsefesi Açısından Tahlili”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2004, Cilt: 7, Sayı: 20, 47-60, s.47.

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

Neville ise din ve dinsel bir geleneğin en az üç temel unsura sahip olması gerektiğini belirtir. Ona göre birinci unsur; dünyayı ve dünyanın temel yapılarını ve sınırlarını tanımlayacak, medeniyetlerin, bireylerin veya herhangi bir şeylerin nasıl olduğunu ve hangi yollarla meydana geldiğini belirtecek ve hayal etmenin temel yollarını oluşturacak efsanevi, felsefi veya teolojik kozmolojisinin olması gerekliliğidir. Dinin ikinci önemli unsuru dinsel tören-ayinlerdir. Ona göre dinde olması gereken üçüncü temel unsur ise bir dini geleneğin bazı anlayışlara ve pratiklere sahip olması gerekliliğidir. Buna göre bir din, mensuplarını manevi mükemmelliğe götüren yolda uyumlu bir şekilde ilişkilendirmeyi amaç edinmelidir. Bu ise Tanrı ile bir ilişki kurmak ve kurtuluşa ermek demektir.²³

Émile Durkheim ise dini şöyle tanımlamaya çalışmaktadır: “*Kutsal amellerden ve inançlardan oluşan, içinde yasaklanmış şeyler olan ve diğerlerinden ayrılmış bir sistemdir.*”²⁴ Bu inanç sistemi sayesinde dine mensup olan bütün insanlar kilise diye adlandırılan tek bir manevi toplum şeklinde bir araya gelirler. Yani kısacası Durkheim’e göre din, toplumu bir arada tutup bütünleştiren ve şekillendiren bir tutkal gibidir. Ona göre din toplumsal bilincin ana kaynağını oluşturmaktadır.

Genel anlamda yapılan tanımlara bakıldığında, din kavramının açıklanması zor olan bir kavram olduğu ve herkesin kendi bakış açısıyla dini tanımlamaya çalıştığı görülmektedir. Yapılan bütün tanımlar birbirinden farklı olmakla beraber çoğunun “*insan ile kutsal arasındaki ilişki*” noktasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Din kavramının net bir tanımının olmamasında; dünya üzerinde birbirinden farklı birçok dinin bulunması, dinin insan hayatında her alana hükmetmesi, din üzerine

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

²³ Robert Cummings Neville, In Foreword to Rodney L. Taylor, “The Religious Dimensions of Confucianism,” 25 Haziran 2018, <http://www2.kenyon.edu/Depts/Religion/Fac/Adler/Reln101/definitions.pdf>

²⁴ Émile Durkheim, “The Elementary Forms of the Religious Life”, çev. Karen E. Fields, (London: The Free Press 1995), s.44.

Aydın ERDOĞAN

araştırmalar yapan disiplinlerin birbirinden farklı tanımlar yapması²⁵ ve dinin homojen olmaması gibi çeşitli nedenler gösterilebilir.

Sonuç olarak, din kavramının genel bir tanımının yapılabilmesi için ilk önce din sözcüğünün kökenine bakmak faydalı olacaktır. Din kelimesinin anlam ve kökeni için filologların üç kaynak gösterdiğini belirten Tümer, bu üç kaynağı şöyle açıklamaktadır:

1. İbrani-Arâmi kökenli olup “*hüküm*” anlamına gelir ve bu dilden Arapça’ya geçmiştir.
2. Öz Arapça’da “*adet-örf*” anlamındadır.
3. Eski Farsça’da “*daena*” veya Orta İran’da “*den*” kelimesine dayanmaktadır.²⁶

Din sözcüğünün kaynağı ve anlamı hakkında yukarıda verilen üç maddenin yanı sıra din kelimesinin Sümerce’de de “*dinu*” fiili olarak karşılığı bulunduğu ve anlamca “*hüküm, ceza, karar ve salih amel*” gibi çeşitli anlamlara geldiği söylenmektedir.²⁷ Ayrıca Eski Yunanca’da ise “*Thrioheya*” olarak kullanılan din sözcüğünün “*korkuyla karışık saygı*” anlamına geldiği belirtilmektedir.²⁸

Din olgusunun insanlık tarihi kadar eskiye dayandığı göz önünde bulundurulduğunda sözcüğün birçok medeniyete dayandırılması olağan bir durum olarak görülebilir. Bu bağlamda, her ne kadar sözlükler din

²⁵ Örneğin: *Sosyoloji, teoloji ve psikoloji disiplinlerinin dine yaklaşımları birbirinden farklılık teşkil etmektedir. Sosyologlar genel anlamda dini toplumsal bir kurum olarak görürken Psikologlar dini bir tecrübe olarak görmekte, Teologlar ise dini İlah ve insan arasındaki ilişki olarak tanımlamaktadırlar. Bakınız: Ayşe Kartopu, “Dinler Tarihinde Dinin Tarifıyla İlgili Farklı Görüşler”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2009, s.13.*

²⁶ Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, Cilt: 28, Sayı: 1, 213-267, s.214.

²⁷ M. Emin Türkoğlu, “Avrupa Birliği İslam Ülkeleri İlişkileri Bağlamında Dini Radikalizm: El Kaide Örneği”, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s.48.

²⁸ Günay Tümer, *a.g.m.*, s.217.

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

kelimesinin Türkçe'ye Arapça üzerinden geçtiğini söylese de aslında Eski Türkçe'de de din sözcüğüne rastlamak mümkündür. Buna göre, Eski Türkçe'de din sözcüğünün “den, ilin, ten, tın, tin” olarak “beden” ve “ruh” anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir.²⁹ Günümüz Türkçesinde ise din kelimesi, Türk Dil Kurumu tarafınca: “Tanrı'ya, doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet” olarak tanımlanmaktadır.³⁰

Kısaca, yukarıda verilen tüm bilgiler ışığında dinin genel özellikleri belirlenmeye çalışılırsa din şu şekilde ifade edilebilir:

1. Ebedi yaşayan bir kutsala olan inançtır.
2. Kutsal ile insan arasında olan bir bağıdır.
3. Toplumsal düzeni sağlayan bir organdır.
4. Mensuplarına dünya görüşü sunan bir kurumdur.
5. Hakikate ulaştıran bir yoldur.

Yeni Bir Dinin Doğuşu: Milliyetçilik?

İnsanlığın varoluş tarihi kadar eskiye dayanan din; insanlığa barış, huzur getirmeyi ve ilaha tapmayı öğütlemeyi amaç edinmiştir. Bu bağlamda din, insan hayatında ortaya çıktığı günden beri gerek birey gerekse de toplum bazında mensupları üzerinde sosyo-kültürel etkilere sahip olmuştur. Dinin insan hayatı üzerindeki bu etkileri mensuplarının; bir kimlik oluşturmada, bir dünya görüşü benimsemesinde, hatta ulusal ve uluslararası bir politika stratejisi belirlemelerinde bile etkin rol oynamıştır. Bu yönüyle din, birçok alanda olduğu gibi milliyetçilik çalışmaları alanında da üzerinde durulan önemli bir mesele haline gelmiştir.

Milliyetçilik çalışmalarında din konusunu birçok düşünür ele almasına rağmen Carlton J. H. Hayes, Benedict Anderson ve Anthony Smith gibi

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

²⁹ a.g.m., s.214.

³⁰ Türk Dil Kurumu Sözlüğü, “Din”, 26 Haziran 2018, <http://www.tdk.gov.tr>

Aydın ERDOĞAN

yazarlar bu konu üzerinde daha çok yoğunlaşmıştır. Özellikle Hayes, din ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi detaylı bir şekilde incelemiş ve milliyetçiliğin bir din olarak ortaya çıkmaya başladığını savunarak “Milliyetçilik: Bir Din” adında bir çalışma yayınlamıştır. Hayes, çalışmada dinin geçmişte çok önemli bir yer tuttuğunu kabul etmekle beraber; laik eğitim, teknoloji ve bilim gibi etkenler altındaki çağdaş insanın dinden uzaklaşmaya başladığını da kısmen kabul etmektedir. Çalışmanın devamında Hayes, yukarıdaki saptamanın daha çok Hristiyanlık üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Hayes’e göre, özellikle sanayi devriminin çıkışıyla birlikte Avrupalı ve Amerikalı entelektüellerin Hristiyan dini mirasını inkar ve göz ardı etmesi nedeniyle çağdaş dünyadaki topluluklar için bir çeşit hükümsüz din ortaya çıkmıştır. Oluşan bu hükümsüz dinin yarattığı boşlukların, yeni bir inanç ile doldurulması gereği meydana gelmiştir. Böylelikle kitleler, Hayes’in ifadesiyle, Hristiyanlıktan soğudukça entelektüeller tarafından kendilerine sunulan komünizm ve milliyetçilik gibi düşüncelere yönelmiştir.³¹

Hayes’e göre milliyetçiliğin; sıcak, dindarane bir karaktere sahip olması ve manevi bir niteliğinin olması nedeniyle insanın ölümsüzlüğe ve hürriyete duyduğu tutkuya cevap vermektedir. Bu doğrultuda milliyetçilik, dinin bıraktığı boşluğu doldurabilecek bir olgu olarak ön plana çıkmaktadır. Hayes’e göre milliyetçilik, laik devletin yüceltilmesi ve ilahlaştırılmasının modern ve çağdaş biçimidir. Bu modern ve çağdaş biçimde milli devlet, sanayi ve teknolojik ilerlemeler yoluyla kendi vatandaşlarını eğitebilmektedir. Böylece milliyetçilik, milliyetçilik dinine geniş popüler ve derin adanmanın eşlik etmesine imkan vermektedir. Bu derin adanmışlık ve popülerliğin aşırıya kaçabileceğini belirten Hayes, milliyetçiliğin aşırılıklarının yumuşatılması ve sınırlandırılması için

³¹ Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), ss.31-2.

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

kendilerini Hristiyan olarak kabul edenlerin dinlerini ciddiye alması gerektiğini ve Hristiyanlığı milliyetçilik dininden daha üstün bir gerçek olarak benimsemeleri gerektiğini vurgulamaktadır.³²

Öte yandan Anderson, milliyetçiliğin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için din ve hanedanlık sistemine bakılması gerektiğini savunur. Anderson'a göre bu her iki sistem 16. yüzyıla kadar dünyaya hakim olmuş 17. yüzyıldan itibaren ise gerilemeye başlamıştır. Anderson'a göre dini toplulukların önemlerini kaybetmesine iki şey etkili olmuştur. Bunlardan birincisi, deniz aşırı keşiflerdir. Bu keşifler sayesinde insanlığın ufku ve bilgisi genişlemiştir. İkinci etken ise, Latince'nin Avrupalı aydınlar topluluğunun dili olmaktan çıkmasıdır. Böylelikle Anderson'a göre, yerel diller ön plana çıkmıştır. Dinin etkisinin azaldığı bir dönemde ortaya çıkan boşluk ise en iyi biçimde milliyetçilik ile doldurulabilirdi. Anderson'a göre, ölümlülüğü sürekliliğe dönüştürecek, rastlantılara anlam katacak en iyi düşünce millettir, çünkü millet ezeli bir geçmişten gelmekte, sonsuz bir geleceğe doğru ise ilerlemektedir. Yani “*milliyetçiliğin büyüü, rastlantıyı kadere dönüştürmesindeydi.*”³³

Milliyetçiliğin, geçmiş etnik topluluklarla ve bağlılıklarla olan ilişkisi dikkate alınmadan anlaşılmayacağını belirten Smith, etnik kültürlerin kendini yenilemesi için dini reformlara ihtiyaç duyduğunu savunur. Smith'e göre dini reformun aşırı muhafazakar olması veya başarısızlığa uğraması, kendini yenileme gereksiniminin başka şekillerle giderilmesine yol açmıştır. Bu duruma 19. yüzyılda Yunan Ortodoks kilisesinin, halkın beklentilerine cevap verememesi ve Yunan milliyetçi hareketinin başka arayışlar içine girmesi örnek olarak verilir. Smith daha sonra millet oluşum sürecini iki tip etnik toplulukla açıklamaya çalışır. Bunlar Yatay ve Dikey topluluklardır. Smith'e göre Dikey topluluklarda anahtar öğe dindir. Bu

³² *a.g.e.*, ss.251-3.

³³ Benedict Anderson, *a.g.e.*, ss.30-3.

Aydın ERDOĞAN

tür topluluk modelinde din, bir yaşam biçimidir. Ancak bu modelde, etnik topluluktan millete geçiş aşamasına gelindiğinde sorunlar ortaya çıkmaya başlamaktadır, çünkü din, pek çok etnik grup tarafından paylaşılan bir öğedir, bu nedenle ayırt edici bir özellik taşımamaktadır. Smith ile benzer şekilde Gellner de toplulukları Dikey (Tarım) ve Yatay (Sanayi) olarak ikiye ayırmaktadır. Gellner de Dikey topluluklarda dinin hayati bir rolünün olduğunu belirtmektedir. Gellner'e göre, ruhban sınıfının dili (Latince) yerine yerel dillerin değer kazanması ve sanayi toplumunun oluşmasıyla birlikte milletler oluşmuştur.³⁴ Böylece, Hayes'in de ima ettiği gibi, dinin, sanayi devrimiyle birlikte milletin bir adım gerisine düşmeye başladığı çıkarımı yapılabilir.

Din, Smith'e göre, etnik kimlikleri donuklaştırabilir veya raşitik bir kimliğin kabuğu haline getirebilir. Bu doğrultuda, vatandaşlık kavramına dayalı bir milletin oluşturulması için dinin biraz geri planda bırakılarak tarihsel kültür topluluğuna geçiş yapılmalıdır. Bu geçiş ise, dönemin aydınları tarafından yapılmalıdır.³⁵ Anlaşılacağı gibi Smith; Anderson ve Hayes'ten farklı olarak dinin etnik kimlikleri dondurabileceğini ve millet oluşum sürecinde sorunlar çıkarabileceğini savunmaktadır. Bu tür sorunların giderilmesi ve etnik toplulukların millete dönüşmesi için dinin entelektüeller tarafından geri planda bırakılması gerekebilir. Smith ve Hayes bu saptamayla ortak bir noktada buluşmaktadır, çünkü Hayes de entelektüellerin, dini geri planda bıraktığını ve milliyetçilik gibi düşüncelerle kitleleri harekete geçirdiğini savunmaktadır. Bu noktada, Gellner, Smith, Anderson ve Hayes milletlerin oluşum ve ön plana çıkma süreçlerinde entelektüellerin çok önemli rolleri olduğunu kabul etmektedirler.

³⁴ Ernest Gellner, *a.g.e.*, ss.32-3.

³⁵ Anthony Smith, 1994, *a.g.e.*, ss.88-92.

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

Tablo: 1 Ortaçağdan Sonra Görülen Değişim

Temsil Eden	Kilise (Ruhban/Aristokrasi)	Parlamento (Burjuvazi)
Sadakat Odağı	Tanrı	Ulus
İdeoloji	Din	Milliyetçilik
Ekonomik Pazar Yeri	Malikane	Bağımsız Ulusal Devlet
Üretim Biçimi	Feodalizm	Ulusal Kapitalizm

Kaynak: Baskın Oran'ın 1999 yılındaki "Kemalizm, İslamcılık ve Küreselleşme" makalesi esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Verilen bilgiler ışığında ve birinci tabloda yola çıkılarak, Ortaçağ döneminden başlayarak; kiliselerin millileşmesi, yerel dillerin önem kazanması, entelektüellerin dine olan ilgilerinin azalması, deniz aşırı keşiflerin yapılması, milli şuurun oluşması ve 1789 Fransız devrimiyle birlikte, özellikle Hristiyanlığı benimseyen topluluklarda, milliyetçiliğin dinden daha çok ön plana çıkmaya başladığı söylenebilir. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ordularında komutanlık yapan Erich von Ludendorff, yazdığı "*Topyekûn Harp*" adlı eserinde Yahudilik ve Hristiyanlığın, ulusun kendi geleceğini şekillendirebileceği inancını unutturduğunu belirtmiştir. Böylelikle Ludendorff, milletin beraberliğinin devam etmesi ve varlığının idamesi için yeni bir Alman "Tanrı" inancının oluşması gerektiğini savunmuştur.³⁶ Yani bir bakıma Ludendorff, milliyetçilik kimliğini ön plana çıkaracak yeni bir "Tanrı" anlayışı yaratmak istemiştir. Benzer bir görüş Türk milliyetçiliği için de söylenmiştir. Kimilerine göre İslamiyet, "*Türk milletinin bağlarını gevşetmiş, milli*

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

³⁶ Erich von Ludendorff, *Topyekun Harp*, Çev.: Erhan Çiftçi, (İstanbul: Dergah, 2017), ss.38-9.

Aydın ERDOĞAN

*duygularını, milli heyecanını uyuşturmuş[tur].*³⁷ Dolayısıyla, kimilerine göre, milli heyecanın ve milli duyguların uyanması için dinin ikinci planda bırakılması gerekmektedir.

Öte yandan, günümüzde bireylere “kim” veya “ne” olduklarıyla ilgili soru sorulduğunda artık ‘ben Hristiyanım’ veya ‘ben Müslümanım’ yerine ‘ben Fransızım’, ‘ben Almanım’ veya ‘ben Arabım’, ‘ben Türküm’ gibi cevaplar verdikleri bilinmektedir. Benzer şekilde, İslamiyet’in hala genişleyen bir din olduğu belirtilmesine rağmen Türkiye’de Mustafa Kemal’in, İran’da Rıza Pehlevi’nin ve Mısır’da Nasır’ın takipçilerinin öncelikle kendilerini Türk, İran veya Arap milliyetçisi, sonra Müslüman olarak tanımladığı bilinmektedir.³⁸ Bu noktadan hareketle Müslüman topluluklarda, Hristiyanlara nazaran, milliyetçiliğin daha geç bir dönemde öne çıktığı ifade edilebilir. Zira Aydınlanma ve Sanayi Devrimi ile Hristiyan topluluklarda başlayan milliyetçi uyanış, Müslüman topluluklarda ancak 20. yüzyıldaki bağımsızlık hareketleriyle başlayabilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye özelinde bu uyanışa bakıldığında ise, Osmanlı’nın yıkılması ve Mustafa Kemal’in yaptığı devrimle, din yerine milliyetçiliğin ön plana çıktığı yeni bir sürecin başladığı görülmektedir. Baskın Oran’ın ifadesiyle bu süreç birinci tablodaki “Tanrı”dan “Ulus”a geçişi simgelemektedir.³⁹ Yani dinin ön planda olduğu Osmanlı İmparatorluğu’ndan milletin ön planda olduğu Türkiye Cumhuriyeti’ne geçme süreci başlamıştır. Bu süreç esnasında, Baskın Oran’a göre, Kurtuluş Savaşı’nda Kemalistler Yunanlılardan çok daha önemli bir düşmanla, dini temsil eden Halife/ Sultanın ordularıyla çarpışmıştır. Böylelikle milliyetçilik, dinin yerini

³⁷ Cazım Gürbüz, “Türkler İçin İslam Dini Milliyetçilik Ögesi Olabilir Mi?,” *Yeni Çağ*, 26 Haziran 2018 <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/turkler-icin-islam-dini-milliyetcilik-ogesi-olabilir-mi-43642yy.htm>.

³⁸ Carlton Hayes, *a.g.e.*, s.247.

³⁹ Baskın Oran, “Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme (Türkiye’de ‘Yüce Sadakat Odağı’ Kavramı Üzerine Düşünceler)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1999, Cilt: 54, Sayı: 2, 133-162, s.141.

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

almaya başlamış; ümmet düzeninin temelleri yıkılmaya ve bir ulus devlet inşa edilmeye çalışılmıştır.

Mustafa Kemal önderliğinde inşa edilen ulus devlet sürecinde öncelikle şu adımlar atılmıştır: 1) 20 Ocak 1921 “Teşkilatı Esasiye Kanunu”nun 1. maddesinde hakimiyetin yalnızca millete ait olduğu belirtildi. 2) 3 Mart 1924 Halifelik kaldırıldı; Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu; Medreseler kapatıldı ve tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlandı. 3) 30 Kasım 1925 Tekke ve zaviyeler kaldırıldı. 4) 1 Kasım 1928 Arap alfabesi terkedildi onun yerine Latin alfabesi kabul edildi. 5) 10 Kasım 1928 “Türkiye Devletinin dini, din-i İslam’dır” ibaresi kaldırıldı. 6) 10 Mayıs 1931 laiklik Cumhuriyet Halk Fıkrası’nın 6 okundan biri oldu. 7) Şubat 1933 ezan Türkçeleştirildi.⁴⁰

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Kemalizmin etkisiyle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde milliyetçilik gittikçe dinin yerini almaya başlamıştır. Nitekim, hakimiyetin “Tanrı”dan alınıp “Millet”e verilmesi, Halifeliğin kaldırılması, medreselerin kapatılarak dini eğitimin milliyetçilik tarafından kontrol altına alınması, devlet dininin İslam olmaktan çıkarılması, İslam dini ile bağdaşan Arap alfabesinin terk edilmesi ve Arapça olan ezanın Türkçeleştirilmesiyle milliyetçiliğin yeni bir din olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca bu dönemde, İlahiyat fakültelerinin kapatılması ve eğitimin ulus devletin tekeline girmesiyle milliyetçiliğin şahlandığı belirtilebilir.

1950’li yıllara gelindiğinde ise Demokrat Parti’nin yönetime gelmesiyle milliyetçilik dininde bazı geri adımların atılmaya başlandığı görülmektedir. Özellikle İlahiyat fakülteleriyle birlikte İmam Hatip okullarının da açılmasıyla yeniden *aydın dinsel seçkinlerin* üretilmesine olanak sağlanmıştır. Ezanın tekrar Arapça okunmasıyla da din tekrar ön plana çıkmaya başlamıştır. Daha sonra, radikal askerler tarafından 1980 darbesi yapılmıştır. Darbecilerin, milliyetçiliği ön plana çıkarmaları beklenirken

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

⁴⁰ Başkent, “Siyasi Alanda Yapılan İnkılaplar,” 1 Temmuz 2018, <http://www.baskent.edu.tr/~ekisikli/not2.html>

Aydın ERDOĞAN

dini çevreleri desteklemeleri ve liselere zorunlu din dersi getirmeleriyle birlikte din, milliyetçiliğin önüne bir adım daha geçebilmiştir. Öyle ki, darbeyi gerçekleştirip Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren bile yaptığı çoğu konuşmasını Kur'an ayetleriyle desteklemeye ve dini çevreleri etkilemeye çalışmıştır.⁴¹

Sonraki yıllarda sürekli "Tanrı"dan "Ulus"a ve "Ulus"tan "Tanrı"ya geçiş tartışmaları yapılırsa da 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (Ak Parti) yönetime gelmesiyle birlikte milliyetçiliğin bir adım geriye itildiği görülmüştür. Yani bu süreçte Parti, "İslam" ve "Türk" kavramlarından İslam'ı daha çok ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Nitekim Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın söylemlerine bakıldığında da bu durum açık bir şekilde görülecektir. Örneğin Erdoğan, 2013 yılına yaptığı bir konuşmada "*Biz her türlü milliyetçiliği, ayaklarının altına almış bir iktidarız. Kuru milliyetçilik yok*" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁴² Konuşmanın devamında Erdoğan, etnik milliyetçilik yapanların sapkınlık içinde olduklarını da ifade etmekten geri kalmamıştır.

Benzer şekilde Erdoğan, 2016 yılında yaptığı bir diğer konuşmada çocukluk döneminde babası ile arasında geçen bir diyalogu anlatarak milliyetçilik ile ilgili bir açıklama yapmıştır. Buna göre Erdoğan, babasına "*Biz Laz mıyız, Türk müyüz?*" sorusunu sormuştur. Erdoğan'ın babası ise, kendi dedesinden (Erdoğan'ın babasının dedesi) duyduğu şu cevabı vermiştir: "*Torunum, yarın öleceğük, Allah bize Men Rabbüke, Ve men nebiyyüke, Ve ma dinüke sorularını soracak. Ve ma kavmüke diye bir soru sormayacak. Sana sordukları zaman Elhamdülillah Müslümanım de geç.*"⁴³ Konuşmanın devamında Erdoğan, "*ister Türk ol, ister Kürt ol, Laz ol, Çerkez ol, Gürcü ol, Abhaza ol, Boşnak ol, Roman ol, ne olursan ol ama bizi*

⁴¹ Baskın Oran, *a.g.m.*, ss.145-146.

⁴² Selçuk Şenyüz, "Erdoğan: Milliyetçilik Ayak Altında," *Hürriyet*, 25 Ekim 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-milliyetcilik-ayak-altinda-22621388>

⁴³ *Hürriyet*, "Erdoğan: Babama Laz Mıyız Türk Müyüz Diye Sordum," 25 Ekim 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-babama-laz-miyuz-turk-muyuz-diye-sordum-40089936>

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

birleştiren bir şey var, İslam” açıklamalarında bulunmuştur. Böylelikle Ak Parti Türk olma bilincinin temellerinin atıldığı Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki milliyetçilikten ziyade Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki millet bilincine daha çok yakınlaştığı söylenebilir. Nitekim Jenny White bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Ak Parti ve dindar destekçileri, Türklüğün ve milletin tutucu olmayan alternatif bir tanımını devreye sokup geliştirerek, Türkiye’yi mevcut siyasal sınırları içinde savaş halinde bir millet olarak değil, yeniden keşfedilen ve icat edilen, geçmişin ışığında Osmanlı’nın özgüvenli başarılarına dayanan, sınırları esneyebilen bir Türkiye olarak hayal etmektedir. Benim “Müslüman milliyetçiliği” diye adlandırdığım bu yeni Türk kimliği, Kemalist devlet projesinden kopmuş, Cumhuriyet devletinin çerçevesine yerleştirilen ve Osmanlı’nın emperyal geçmişinin şekillendirdiği bir gelecek vizyonuna ve öznelliğine sahip dindar bir Müslüman Türklüktür.”⁴⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Ak Parti döneminde, “Ulus” devletinden “Tanrı” devletine bir geçiş yapılmaya çalışıldığı iddia edilebilir. Bu noktada, günümüzde tartışılan “Andımız” meselesinin de “Ulus” devletinden “Tanrı” devletine yapılmaya çalışılan geçişin bir diğer göstergesi olduğu ifade edilebilir. Nitekim Ak Parti lideri Erdoğan, andımız hakkında yaptığı açıklamada “*Andın ilk halini Türk Ocaklarını kapatmasıyla, üniversitelerini perişan etmesiyle bilinen tıp doktoru Reşit Galip yazmıştır. Türkçe Ezan zulmünün de mimarıdır. Milletimizin en etkili andı İstiklal Marşıdır. Bunun dışına bir ant tanıyoruz, tanımayacağız*” şeklinde ifadeler kullanmıştır.⁴⁵ Erdoğan, aynı konuşmanın devamında

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

⁴⁴ Jenny White, *Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler*, çev. Fuat Güllüoğınar ve Coşkun Taştan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s.24.

⁴⁵ Bahtiyar Küçük, “Erdoğan: İstiklal Marşımız Dışında Bir Ant Tanımıyoruz, Tanımayacağız,” *Euronews*, 26 Ekim 2018, <https://tr.euronews.com/2018/10/23/erdogan-istiklal-marsimiz-disinda-bir-ant-tanimiyoruz-tanimayacagiz>

Aydın ERDOĞAN

“Ben Türk’üm ama Türkçü değilim. O başka bir şey, o başka bir şey. Irkçılık bizim dinimizde yasaklanmıştır. Her etnik unsur kendi etnik unsuruyla iftihar edebilir” yönünde açıklamalar yapmıştır.⁴⁶

Netice itibari ile Ak Parti döneminde, Cumhuriyet’in milliyetçiliğinden Osmanlı’nın ümmetçiliğine doğru bir geçişin vücut bulduğu söylenebilir. Bu dönemde, “Millet”in bayramları yerine “Din”in bayramları ve “Cumhuriyet”in anıtları yerine “Osmanlı”nın anıtları daha çok ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda Ak Parti, Çocuk Bayramı ve Cumhuriyet’in diğer milli bayramları yerine “Kutlu Doğum Haftası” gibi dini bayramları daha çok ön plana çıkarmıştır. Böylelikle, milli bayramlar artık sadece bir “devlet törenleri” haline dönüşmüştür. Aynı şekilde, Atatürk Kabri yerine Çanakkale Anıtı, Kurtuluş Savaşı yerine Kut’ül Amare Savaşı ve Çanakkale Savaşı (Atatürk’ün bu savaşa katılmış olması göz ardı edilerek) daha çok ön plana çıkarılmıştır.⁴⁷

Son olarak, Cumhuriyet’in milliyetçilik özelliklerini belirgin bir şekilde taşıyan Taksim Meydanı’na büyük bir caminin yapılması, Atatürk Kültür Merkezi’nin yıkılıp modern yapıda tekrar bir kültür merkezinin inşa edilmesi ve başörtü yasağının kaldırılması ile birlikte artık Kemalizm’in sembol ve değer yapılarının, dini sembol ve değer yapıları ile değiştirilmeye çalışıldığı bir döneme geçilmiştir. Böylece Ak Parti döneminde, Cumhuriyet’in meydanlarından Ümmet’in meydanlarına, Cumhuriyet’in milliyetçi değerlerinden Ümmet’in dini değerlerine doğru bir dönüşüm yaşandığı söylenebilir.

Sonuç

İnsanlık tarihi kadar eskiye dayandırılabilir olan din, var olduğu ilk günden beri insanlar üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. Dinin

⁴⁶ Bahtiyar Küçük, “Erdoğan: İstiklal Marşımız Dışında Bir Ant Tanımıyoruz, Tanımayacağız”, *Euronews*, 23 Ekim 2018.

⁴⁷ Jenny White, *a.g.e.*, s.25.

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

bu etkileme gücü, hem toplumları hem de toplumlar arası ilişkileri şekillendirmiştir. Dinin, insanlar üzerindeki bu etkisi mensuplarını ortak noktalarda birleştirmiş ve onlara bir kimlik kazandırmıştır. Fakat dinin etkisiyle şekillenen toplumlar, aynı dine mensup olmayanlar ile ayrışabilmiştir. Yani aynı dine mensup olan topluluklar ortak noktalarda birleşirken; farklı dine mensup olan topluluklara karşı aralarına ayrıştırıcı veya ötekileştirici bir sınır koyabilmiştir. Böylelikle din, hem birleştirici hem de ayrıştırıcı bir özellik taşıyabilmiştir, fakat Aydınlanma ve Sanayi Devrimi ile birlikte (özellikle Hristiyan topluluklarda) dinin önemini kaybettiği, kiliselerin millileşmesi ve dinsel dilin yerelleşmesiyle de mensupları üzerinde bile dinin artık birleştirici olma rolünü yitirmeye başladığı görülmüştür. Böylece din kaynaklı bir boşluk ortaya çıkmıştır.

Sözkonusu boşluk ise milliyetçilik tarafından doldurulmaya çalışılmıştır, çünkü din ile benzer şekilde, milliyetçilik de kendi mensuplarını ortak bir paydada birleştirirken farklı milletlere karşı arasına görünür bir sınır koymuştur. Dahası, dinin (kilisenin), inananlara ölümsüzlük (şehitlik) vaat etmesi gibi milliyetçilik de mensuplarına sonsuzluk vaat etmiştir. Burada ebedi olan milletken; bireylerin millet için kendini feda etmesi ise milletin ölümsüzlüğünü artırmıştır. Yine aynı şekilde dinde kutsal olan “Tanrı” iken milliyetçilikte kutsal olan “Millet” olmuştur. Dini törenler ve bayramların yerini ise milli bayramlar ve törenler almaya aday olmuştur. Tüm bunların dışında artık bireyler, çoğu zaman, kendilerini tanımlarken din üzerinden değil millet üzerinden tanımlamaya başlamıştır. Aynı şeye savaşlarda ölenlerin mezar taşlarında da rastlanmıştır. Yani mezar taşlarına “Tanrı” için öldü yerine artık “Millet/Vatan” için öldü yazılmaya başlanmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışmanın “Din Kavramı” başlığında dinin özellikleri belirlenirken ortaya konan 1. Ebedi yaşayan bir kutsala olan inanç; 2. Kutsal ile insan arasında olan bir bağ; 3. Toplumsal düzeni sağlayan bir organ; 4. Mensuplarına dünya görüşü sunan bir kurum; 5. Hakikate ulaştıran bir

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

Aydın ERDOĞAN

yol gibi özelliklerin milliyetçilik için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Burada dindeki birinci özellik “Tanrı”yı ifade ederken milliyetçilikte “Millet”i ifade etmektedir. İkinci özellikte ise din, Tanrı ile insan ilişkisini; milliyetçilik ise, Millet ile mensup arasındaki ilişkiyi kastetmektedir. Üçüncü özellikte din, toplumsal düzeni dinsel söylemler ve kilise veya diyanetle; milliyetçilik ise milli duygu ve ulus devlet ile sağlamaktadır. Dördüncü özellikte din, mensuplarına dini değerler üzerinden bir dünya görüşü sunarken; milliyetçilik ise milli kimlik üzerinden bir dünya görüşü sunar. Beşinci ve son özellikte ise hem din hem de milliyetçilik, mensupları tarafından, hakikate ulaştırılan bir yol olarak görülür.

Yukarıda verilen bilgilerden sonra, din ile milliyetçiliğin, manevilik, kutsallık ve şuurculuk hallerinde birleştiği söylenebilir. Böyle bir durumda milliyetçiliğin, dinin yerini tutabilecek hatta yeni bir din olarak ortaya çıkabilecek bir potansiyele sahip olduğu iddia edilebilir. Bu yolla, Batı (Hristiyan) topluluğuna bakıldığında söz konusu potansiyel durum daha net bir şekilde görülmektedir. Fakat Doğu’ya doğru bu potansiyel durum gittikçe bulanıklaşmaktadır. Tüm bunlara rağmen Doğu veya Batı fark etmeksizin milliyetçilik, en tepede, zirvede, diğer bütün manevi sistemlere hükmeden bir sadakat haline de gelebilir. Bu durumun, çoğu zaman, milli duygunun dini duygu ile kaynaşması sırasında ve milliyetçiliğin bizzat yeni bir din olarak veya dinin yerini tutan bir maneviyat olarak ortaya çıktığı durumlarda meydana gelebileceği söylenebilir. Türkiye özelinde bu duruma bakıldığında, Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte dinin ikinci plana atıldığı ve milliyetçiliğin yeni bir din olarak ön plana çıkarılmaya çalışıldığı iddia edilebilir. 1950’li yıllardan sonra ise din ve milliyetçilik arasında bir çekişme yaşandığı belirtilebilir. Özellikle 2002 yılında Ak Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte milliyetçiliğin ikinci plana atıldığı onun yerine dinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Böylece, Cumhuriyet’in millet anlayışından Osmanlı’nın millet anlayışına doğru bir kayma yaşandığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim Yayıncılık 1994).

Ayşe Kartopu, “*Dinler Tarihinde Dinin Tarifiyle İlgili Farklı Görüşler*”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2009.

Bahtiyar Küçük, “*Erdoğan: İstiklal Marşımız dışında bir ant tanımıyoruz, tanımayacağız*”, *Euronews*, 26 Ekim 2018, <https://tr.euronews.com/2018/10/23/erdogan-istiklal-marsimiz-disinda-bir-ant-tanimiyoruz-tanimayacagiz>

Baskın Oran, “*Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme (Türkiye’de ‘Yüce Sadakat Odağı’ Kavramı Üzerine Düşünceler)*”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1999, Cilt: 54, Sayı: 2, 133-162.

Behram Hasanov, “*Clifford Geertz’e Göre Kültürel Bir Sistem Olarak Din*”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt: 1, Sayı: 2, 79-96.

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları 1995).

C. Sadık Yaran, “*Din ve Terör İlişkisinin Din Felsefesi Açısından Tahlili*”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2004, Cilt: 7, Sayı: 20, 47-60.

Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995).

Cazim Gürbüz, “*Türkler İçin İslam Dini Milliyetçilik Ögesi Olabilir Mi?*”, *Yeni Çağ*, 26 Haziran 2018 <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/turkler-icin-islam-dini-milliyetcilik-ogesi-olabilir-mi-43642yy.htm>

Elie Kedourie, *Nationalism*, (New York: Hutchinson Pub. 1961).

Aydın ERDOĞAN

Émile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life*, çev. Karen E. Fields, (London: The Free Press 1995)

Erich von Ludendorff, *Topyekun Harp*, çev. Erhan Çiftçi, (İstanbul: Dergah, 2017).

Ernest Gellner, *Ulus ve Ulusçuluk*, çev. Gökse Özdoğan ve Büşra Ersanlı Behar, (İstanbul: İnsan Yayınları 1992).

Frederick Bernard, "Patriotism And Citizenship In Rousseau: A Dual Theory Of Public Willing?", *The Review Of Politics*, 1984, Vol.: 46, Issue: 2, 244-265.

"General Definition Of Religion", *Encyclopedia*, Erişim 25 Haziran 2018, <http://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/religion>

Günay Tümer, "Çeşitli Yönleriyle Din", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, Cilt: 28, Sayı: 1, 213-267.

Hans Kohn, "Romanticism And The Rise Of German Nationalism", *The Review Of Politics*, 1950, Vol.: 12, Issue: 4, 443-473.

Hürriyet, "Erdoğan: Babama Laz mıyız Türk müyüz diye sordum", 25 Ekim 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-babama-laz-miyiz-turk-muyuz-diye-sordum-40089936>

Jenny White, *Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler*, çev. Fuat Güllüpnar ve Coşkun Taştan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).

M. Emin Türkoğlu, "Avrupa Birliği İslam Ülkeleri İlişkileri Bağlamında Dini Radikalizm: El Kaide Örneği", Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.

Michael Bergunder, "What is Religion?", çev. Kenneth Fleming, *Method and Theory in the Study of Religion*, 2014, Cilt: 26, 246-286.

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

Mustafa Erdem, “Din ve Terör Üzerine”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 2004, Cilt: 7, Sayı: 20, 9-12.

Robert Cummings Neville, In Foreword to Rodney L. Taylor, “*The Religious Dimensions of Confucianism*”, 25 Haziran 2018, <http://www2.kenyon.edu/Depts/Religion/Fac/Adler/Reln101/definitions.pdf>

Selçuk Şenyüz, “Erdoğan: Milliyetçilik Ayak Altında”, *Hürriyet*, 25 Ekim 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-milliyetcilik-ayak-altinda-22621388>

“Siyasi Alanda Yapılan İnkılaplar”, Erişim 1 Temmuz 2018, <http://www.baskent.edu.tr/~ekisikli/not2.html>

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, “Din”, 26 Haziran 2018, <http://www.tdk.gov.tr>
Umut Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları 2017).

Victoria Harrison, “The Pragmatics of Defining Religion in a Multicultural World”, *International Journal for Philosophy of Religion*, 2006, Cilt: 59, 133-152.

Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest For Understanding*, (Princeton: Princeton University Press 1994).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253